

O (NE)ODGOVORNOSTI INTELEKTUALACA

Rudi Rizman
Sveučilište u Ljubljani
Filozofski fakultet

“As Zygmunt Bauman puts it – ‘Consumers become the promoters of the commodities they consume’. They become a commodified entity in their presentation of themselves”.

Michael D. Higgins, predsednik Irske, pesnik i sociolog

SAŽETAK

Oslanjajući se na klasificiranje uloge intelektualaca, autor se usredotočuje na pitanje kome i za koga intelektualci daju svoj glas. U članku se raspravlja nekoliko kritičnih pitanja: prvo, o pitanju jaza između teoretskog znanja i praktičnih kompetencija, drugo, pojmu javnog intelektualca, treće, o Chomskovoj paradigmi odgovornosti intelektualaca i, četvrto, povijesnoj rezonanci intelektualaca u neoliberalnom konceptu društva. Autor suprotstavlja stavove da je kraj povijesti i kraj ideologije dokrajčio istaknutu ulogu intelektualaca i alternativno gradi svoju tezu o mnogostrukom i višestrukome angažmanu u sferi civilnog društva. Neoliberalni poredak u ovom slučaju zaziva brojne izazove i odgovornosti: priliku za otvaranje novih mogućnosti za uloge intelektualaca u ovom nametnutom tržišno-upravljačkom i posljedično strukturno promijenjenom društvu. Intelektualci bi se u ovom povijesnom trenutku trebali okrenuti od pukih tumača zbilja prema zakonodavcima, kao što to očekuje Zygmunt Bauman.

KLJUČNE REČI: intelektualci, ideologije, odgovornost, Zygmunt Bauman

Kada je reč o intelektualcima, najpre pomišljamo na onu grupu vrhunski obrazovanih ljudi koji su kritični prema postojećem društvenom stanju, a naročito prema patološkim stanjima u društvu i hipokriziji vladajuće elite.

O intelektualcima se u tom smislu počelo govoriti od 1894. godine kada je više od hiljadu pisaca, profesora i studenata protestovalo zbog aretacije nedužnog Alfreda Drajfusa koji je bio jevrejskog porekla. Još pre toga, a naročito kasnije, pojam intelektualca dobijao je značenja koja međusobno nisu uvek bila konzistentna (Franz 2007). Uzmimo primer Marksovih napomena Fojerbahu, u kojima je ovaj njegov kritičar zahtevao od filozofa da se ne ograničavaju samo na objašnjavanje sveta, već da se usredsrede na njegovo menjanje. Đerđ Lukač je kasnije marksističkim intelektualcima zadao „istorijski” zadatak da usmeravaju i vode revolucionarni (radnički) razred, pri čemu je, po njegovom mišljenju, moguće mnogo naučiti od buržoaske dominacije na području kulture. Sledeći važan korak, koji ostaje relevantan sve do današnjih dana, napravio je Antonio Gramši i odnosi se na njegov koncept kulturne hegemonije. On uvodi specifičnu intelektualnu formu dominacije koja se inače razlikuje od Lukačeve, jer ona tek u konačnoj posledici zavisi od toga ko vlada sredstvima za proizvodnju i ko ih kontroliše.

Pluralističnijem i kompleksnijem razumevanju pojave intelektualaca su, naravno, doprinosili i različiti mislioci, koji nisu polazili od marksističke provenijencije, ali nisu ni mnogo odstupali od sociološke definicije intelektualaca kao distinktivne grupe koja u društvu ima neku posebnu misiju. Fridrih Niče (1956), na primer, pripisao im je da ih ne vodi toliko razum koliko „kreativni impuls”. Intelektualac nije rob (društvenih) konvencija, već „genije”, koji obavlja svoju ulogu zajedno sa prvobitnim „arhitektom kosmosa”. Za engleskog istoričara Tomasa Karaljla (1993/1841) intelektualac je predstavljao „heroja”, koji nad masom i svojim rečima stvara budućnost. Tek je Aleksis de Tokvil prvi uvideo da imamo posla sa različitim ulogama intelektualaca, tj. sa različitim intelektualcima. Oslanjajući se na Tokvila, osnivač sociologije znanja Karl Manhajm (1936/1929) zasnovao je svoje uporedne studije o intelektualcima u kojima u prvi plan stupa njegova klasifikacija intelektualaca na ideološke (konzervativne) i utopijske (radikalne).

U „kratkom dvadesetom veku” intelektualci su na različitim stranama učestvovali u pravim „verskim” ideološkim borbama i revolucijama. U tom smislu možemo da govorimo o istaknutim javnim pojedincima, mogli bismo upotrebiti izraz „ljudi teške kategorije”, i to tako što su najpre zagovarali antifašistički stav i/ili se angažovali na toj strani, a kasnije aktivno učestvovali u sistemu izgradnje državnog socijalizma. Reč je o njihovom „zlatnom” periodu posle kraja Drugog svetskog rata, pa sve do pada komunističkih (socijalističkih) sistema koji intelektualci verovatno ne mogu i neće više ponoviti, bar ne na isti ili sličan način. Njihovu ulogu su, po Hobsbaumu, najbolje označila protivljenja atomskom naoružanju njihovih, i ne samo njihovih država, kao i imperijalističkog rata stare

Evrope i nove američke imperije (Alžir, Suec, Kuba i Vijetnam) i pružanje otpora staljinizmu (Sovjetska okupacija Mađarske, Čehoslovačke i Avganistana). Najčešće pominjani intelektualci, povezani sa tim borbama, su: Bertrand Rasel, Bendžamin Britn, Henri Mur, E. M. Forster, E. P. Tomson, Žan-Pol Sartr, Alber Kami, Noam Čomski, Aleksander Solženjicin, Andrej Saharov i drugi.

1. GDE SU HARIZMATIČNI INTELEKTUALCI?

Ta vremena su prošlost i teško bismo na prste dve ruke nabrojali harizmatične intelektualce koji bi danas uživali takvu slavu i usmeravali društvena kretanja i uopšte šire civilno društvo, kao što je bio slučaj u drugoj polovini prošlog veka. U vreme razmahivanja masovne zabavne industrije i masovnog obrazovanja, „slavni” ljudi (*celebrities*) su, na primer, Bono ili Eno i ličnosti iz sveta filma, a osim toga, fejsbuk i druge slične vrste informativne tehnologije povećali su broj ličnih uzora, vrednih kopiranja. U tom smislu, moguće je govoriti o „egalitarizaciji” i „banalizaciji” (sekularizaciji?) prethodne intelektualne „harizme”.

Verovatno bi bilo teško tražiti razloge, tj. uzroke za „sumrak intelektualaca” u njihovoj kolektivnoj, mada subjektivnoj odluci, rekli bismo ponovnoj „izdaji” intelektualaca (Žilijen Benda 1959) u prvoj polovini prošlog veka. Takvo objašnjenje bismo pre mogli da pripišemo pobornicima „teorije konspiracije”. Bolje je objašnjenje koje je ponudio Hobsbaum, koje je, kao odličan istoričar, oslonio na sociološko razumevanje. Reč je o tome da su ideolozi (i političari), krajem 20. veka, kritičku racionalnu procenu i angažovanje za društvene promene i obezbeđivanje više ili manje stalne ravnoteže društva prepustili automatizmu („auto-pilotu”) racionalnih pojedinaca, koji maksimiziraju svoju i društvenu korist na taj način što se prepuštaju neograničenom i deregulisanom tržištu. Depolitizaciju državljana, i ne samo intelektualaca, u svetu zapadnih demokratija moguće je razumeti, ali ne i opravdati, jer se odvijala u vreme ekonomskog rasta i trijumfa potrošačkog društva. Stari društveni ugovor, koji se bar u formalnom osvrtu zasnivao na demokratskom idealu atinske *agore*, agresivni pohod neoliberalne globalizacije zamenio je „trgovinskim centrom”, koji nema ničeg zajedničkog sa bilo kakvom istorijskom „agorom”, a još manje sa demokratskim idealom.

Danas praktično ne možemo da predstavimo da bi, na primer, globalno poznati intelektualac mogao držati govor pred radnicima u nekoj fabrici, kao što je 1970. bio slučaj Žana-Pola Sartra u fabričkoj hali u Bilankuru blizu Pariza, gde su radnici izrađivali automobile za Reno. Tamo im je Sartr rekao da treba, kao što je bilo u prošlosti, ponovno uspostaviti vezu između intelektualaca i radnika (radničkog staleža). Istina je da je taj revo-

lucionarni period bio kada su se u javnosti često čuli pozivi da intelektualci moraju da odluče na koju stranu će se postaviti. Danas, kao što je to bio primer sa Slavojem Žižekom, Džudit Batler i Kornel Vest u parku (Cukoti) u Njujorku, ti globalno poznati intelektualci obraćali su se javnosti, koja nije strogo staleški određena, kao što su industrijski radnici, najbliža oznaka bila bi „srednji stalež” ili državljani koji raspolažu „kulturnim kapitalom”. Dok je Sartr govorio u „okupiranoj” (zauzetoj) fabrici, pomenuti intelektualci su govorili u „okupiranom” (zauzetom) parku.

Kao što zaključuje Razmig Keucheyan (2014), između prvih i drugih postoji još jedna bitna razlika. Dok Sartr (isto je više ili manje važno i za druge angažovane intelektualce tog vremena) ne samo što nije bio član bilo koje radne organizacije i nije pripadao ijednoj akademskoj ustanovi i načelno se suprotstavljao svim buržoaskim institucijama, tj. bio nepoverljiv prema njima (kao što je poznato, odbio je i Nobelovu nagradu), Žižek, Batler i Vest pripadaju akademskom svetu, što je razumljivo, ako pomislimo da danas monopol produkcije kritičke misli pripada univerzitetkim ustanovama.

Za Antonija Gramšija bi to bilo nešto sasvim logično i razumljivo, jer je bio uveren da političko kretanje ima budućnost samo u slučaju da, pored svoje kolektivne aktivnosti, zahvata i područje produciranja kolektivne misli i znanja. Pored uspostavljanja „privremenih autonomnih zona”, potrebno je, po njegovom, pronalaziti i institucije „posredovanja”, koje obezbeđuju interakciju između teorije i političke prakse. Prema tome, Gramšija ne bi iznenadilo da su na primer fejsbuk, tviter i slične „alatke” proizveli malo novih ideja, ili možda nijednu, i da su one došle iz časopisa (New Left Review i druge) od pojedinaca (pomenimo samo Noama Čomskog, Zigmunta Baumanu, Antonija Negra, Alenu Badjuu, Lea Paniča, Majkla Buravoju, Hauarda Zina i druge), koji pripadaju minuljoj eri i neki bi ih, s obzirom na njihovu „starost”, smatrali staromodnima. Još uvek je iz prošlog i sadašnjeg intelektualnog života moguće izdvojiti dragoceno saznanje, da intelektualci (pri)dobijaju svoje ideje „odozdo” i „spolja”, čime potvrđuju (dokazuju) kolektivnu prirodu svoje intelektualne delatnosti.

2. KOME ILI ZA KOGA GOVORI INTELEKTUALAC?

U klasifikaciji intelektualaca moguće je (i treba) upotrebiti više kriterijuma. Jedan od njih postavlja pitanje „kome” ili „za koga” govori neki intelektualac ili grupa intelektualaca (Mekgovan 2007, 52–56). Intelektualci, naravno, ne mogu upućivati poruke celom svetu: zajednice kojima se obraćaju mogu biti etničke/nacionalne, kulturne, profesionalne i druge. Ono što čini središte njegovog delovanja određuje prepoznatljivu sadržinu, profil i efekte delovanja svakog javnog intelektualca. Često je teško napra-

viti granicu između intelektualca i ideologa, tj. „intelektualca – mandarina”, koji služi trenutno vladajućoj oligarhiji. Po pravilu se to događa kada intelektualac na neko duže vreme predstavlja ili brani neku grupu.

Preobražaj intelektualca u ideologa u običnom političkom diskursu ili retorici ne uživa pozitivan ugled. Zbog toga neki intelektualci pribegavaju ironiji. U svetu zla, ironični intelektualci nisu ni za šta odgovorni, jer lako mogu da se sakriju u neostvarenom kraljevstvu svojih reči. Reč je o tome što, kada se ni za šta ne zalažu, oni istovremeno sve osuđuju. Mekgovan (ibid.) se nadovezuje na Hegelovo označavanje ironije kao trajnog iskušenja, koje intelektualci obično teško mogu da izbegnu. Posledica toga u liberalnim društvima je obično ta što pojedini intelektualci pozivanjem na „poštenje” izbegavaju da bilo koga ili bilo šta predstavljaju. Na taj način pokušavaju da, u svetu koji je pun socijalnih krivica i zla, sačuvaju „čiste ruke”. Ali, pritom treba podsetiti da je život demokratije – ne tako retko u istoriji – doživeo njeno uklanjanje. Tu intelektualci mogu da stanu u njenu odbranu, s tim što se zalažu za otvoreni i svestrani javni diskurs.

To znači da u pluralističkom okruženju demokratske deliberacije svaki javno izražen stav zaslužuje pažnju, naklonjenost i potencijalno odobravanje. U slučaju autoritarnih političkih okruženja, to disidentnim intelektualcima nudi i priliku za njihove herojske postupke. Gatton (2006), u kompleksnoj i ubedljivoj studiji o sociolozima kao javnim intelektualcima, pominje primere kada su oni morali da priznaju da kontemplativni obim njihovog naučnog istraživanja treba proširiti i na preskriptivni obim (primer Karla Manhajma) ili da u razumevanju procesa racionalizacije savremenih društava treba poštovati i njihov širi istorijski kontekst (primer Jozefa Šumpetera). Prednost pomenute studije je u tome što poziva pravo na dalje i specifično istorijsko fokusiranje realno postojećih razlika među javnim intelektualcima i aktivistima, sa jedne strane, a sa druge između intelektualaca i naučnika u prirodnim i društvenim naukama.

Ostvarivanje Platonove zamisli, zapisane u njegovoj Republici, o intelektualcu (filozofu), koji bi kombinovao visoko teoretsko znanje s praktičnim rešavanjem konkretnih društvenih problema, ostaje posle više od dva milenijuma još uvek nedostižan ideal. Štaviše, definicije intelektualca koje danas prevladavaju protive se tome da treba da prate praktične ciljeve, što znači da bi mišljenje umesto traženja (novog) znanja i razumevanja bilo podvrgnuto instrumentalizaciji (Guting 2011). To je takođe jedan od glavnih razloga što je najviše intelektualaca zaposleno na univerzitetima, iako je duh trgovinskog fundamentalizma, komodifikacije, korporativizma i akademskog karijerizma snažno zahvatio i te ustanove.

3. PROVALIJA IZMEĐU TEORETSKOG ZNANJA I PRAKTIČNE KOMPETENCIJE

Kao empirijski dokaz za poslednji zaključak pogledajmo primer uglednog harvardskog profesora Majkla Ignjatijeva, pisca brojnih knjiga iz oblasti ljudskih prava i nacionalizma, koga je referentni časopis *Foreign Policy* svojevremeno uvrstio u najuglednije „globalne intelektualce”, a oksfordski politički filozof Alan Rajs opisao kao „javnog moralistu”. Pre dobrih šest godina odlučio je da napusti akademsku karijeru i uđe u kanadsku politiku. *The New York Times* je tada najavio da će Ignjatijev postati sledeći kanadski predsednik vlade. Ta prognoza se nije ostvarila, već naprotiv, predstavlja samo jedan dokaz više o tome da osobe iz intelektualnog/akademskog i političkog sveta idu različitim i čak dijametralno suprotnim putevima. Najbolje je to opisao sam Ignjatijev (Goldstein 2013, 11): „Otišao sam iz akademskog sveta, gde su me ljudi slušali, u svet u kome niko nije verovao mojim rečima. U svetu politike sam se osećao kao medved u kavezu, okružen gvozdanim rešetkama. Pitao sam se šta se u stvari događa. Imam 58 godina, objavio sam mnogo knjiga i ne spadam u glupe ljude. Zašto sada moram neprestano da se branim? Moje dostojanstvo je ozbiljno načeto, sve to je glupo i vulgarno. To jednostavno mrzim”.

To što neko raspoláže visokim teoretskim znanjem, naravno, još nije garancija za to da vlada i praktičnim kompetencijama, tj. rešavanjem konkretnih i kompleksnih društvenih i političkih problema. Između akumuliranog znanja i njegove praktične upotrebe zato postoji velika provalija. Često možemo da se uverimo u nizak kvalitet političkog diskursa koji je između ostalog i posledica činjenice da su među političarima („vođama”) samo retki intelektualno osposobljeni „potrošači” akumuliranog znanja ili vešti za njegovo prenošenje u praksu. Uzmimo za primer koliko političara uopšte razume ili „zna” da razgovara sa ekonomistima i drugim ekspertima za pitanja koja su društveno i politički relevantna. Neki od njih takav očigledni nedostatak rešavaju na taj način što koriste nekog (voljnog) intelektualca ili intelektualno saznanje kao paravan.

O ulozi intelektualaca nije moguće govoriti uopšteno ili nezavisno od konteksta vremena ili doba u kome žive i rade. Brojna dela već u svom naslovu definišu različite uloge koje su intelektualci igrali ili propustili priliku da se javno angažuju. Tako su, na primer, Konrad i Seleni (Konrad i Szelényi 1979) intelektualcima prognozirali evoluciju iz sloja u razred, dok su se autori nekoliko decenija kasnije (Furedi 2006, Rizman 2012 et al.) pitali, gde su se oni na tom putu izgubili, ako su uopšte nameravali da idu tim putem. Ima dosta kritičnijih ocena o tome da je današnja uloga intelektualaca u 21. veku samo bleđa senka herojske uloge, koju su oni igrali u proteklom 20. veku. U međuvremenu, ili i pre toga ipak su padale još

oštrije ocene koje su govorile o „izdaji” (Benda 1959) koju su prouzrokovali bivši „čuvari istine” – intelektualci, iako je sa druge strane istina da su ih kasnije demantovali istorijski događaji. Pritom ciljamo na revolucionarni preobražaj godine „1989”, u kome je bilo moguće ponovno prepoznati „herojsku” ulogu najizloženijih intelektualaca.

Iz kasnije istorijske perspektive su Bendine zamerke otkrile sledeći paradoks: kada je 1927. ovaj francuski esejista i moralista intelektualce optužio da su zauzimanjem nacionalističkih stavova (interesa) izdali univerzalistički diskurs istine koji pripada intelektualcima, kasniji kritičari su intelektualcima koji su branili Staljina upravo suprotno zamerali isto tako „izdaju” zbog njihove, u ovom slučaju univerzalističke, odbrane komunističkih ideala. Na osnovu takvog istorijskog iskustva, Miler (2012) je usmerio misiju intelektualaca na polje otkrivanja (Zolajev „J'Accuse!”) društvenih krivica, društveno-ekonomskih nejednakosti, a najzad i evropskog (neo)kolonijalizma.

Redukovanjem uloga intelektualaca na „izdaju” i „herojstvo” briše se dosta kompleksniji i pluralističkiji repertoar uloga koje su im na raspolaganju u stvarnosti. Navedimo kao primer dve takve uloge koje ne podnose težinu pomenutih krajnjih oznaka: Buravojeva (2007) odbrana „javnog intelektualca” (*public intellectual*), kao i etički imperativ „odgovornosti intelektualca”, za koji se zalaže i koji decenijama demonstrira Čomski (1971).

4. KONCEPT „JAVNOG INTELKTUALCA”

Iako se oba zamišljena koncepta uloga dopunjuju, ipak treba sačuvati njihove posebne, tj. distinktivne specifičnosti. Za Buravoja treba reći da je njegov glavni doprinos vezan za „javnu sociologiju” (*public sociology*), koja implicira angažovanost intelektualaca u javnom životu. Za njega kao jednog od najistaknutijih i najlucidnijih američkih sociologa možemo reći da se pri zalaganju za „javnu sociologiju” oslanja na davno preminulog Milsa (1959), koji inače u svojim delima, po pravilu, ne imenuje obe pomenute društvene uloge intelektualaca, iako ih je u sociološkim raspravama pretpostavio, ako već nije izričito najavio. Pritom ga poredimo sa Milsovim možda najčešće citiranim i najcenjenijim rečima u sociologiji 20. veka, kojima je sociološku imaginaciju definisao kao prekomernost duha i misli, koja prevodi lične (*private*) teškoće u javne probleme. Iako Mils nije najpreciznije ukazao na to kako je moguće lične teškoće prevesti u javne probleme i šta bi mogli biti njihovi agensi ili strukturalne prepreke, ipak je otvorio važno gledište kojeg društvene nauke ne bi smele da se odreknu, a da pritom ne izgube veliki deo svoje profesionalne legitimnosti.

Mils sa ličnim/privatnim teškoćama cilja na trajnija iskustva koja se odnose na nezaposlenost, bolest, razvod supružnika, kriminal i druge oblike nasilja, zaduženost, siromaštvo itd. U poređenju sa zdravorazumskim shvatanjem ovih teškoća, u koje su upleteni pojedinci, porodice na različitim nivoima kolektivnog delovanja i postojanja, može se sociološkom imaginacijom doći do društvenih uzroka za nastale teškoće, među kojima preovlađuju pojave nejednakosti i neizdrživi radni uslovi, ograničene mogućnosti obrazovanja, rizik, koji se odnosi na okruženje, kao i razne vrste prikrivenog (latentnog) nasilja.

Javna izloženost ove vrste individualnih teškoća kao društvenih problema za koje treba potražiti rešenja postaje utoliko neophodnija u vreme kada država pod pritiskom neoliberalne doktrine postaje sve neosetljivija za probleme povećavanja društvene nejednakosti, osiromašenje svakodnevnog života ljudi, kao i marginalizaciju najranjivijih društvenih grupa. Štaviše, država i njoj podređeni aparati postaju sve netrpeljiviji prema alternativnim primerima prakse na tom području, što najzad mora dovesti ili je već dovelo do toga da se pobornici socijalne pravde (intelektualci i druge profesionalne grupe) odvrćaju od države i nastavljaju svoja alternativna zalaganja u sferama civilnog društva i sa strane neoliberalne države pogođenih lokalnih, tj. društvenih zajednica.

Sa jedne strane, za Milsovu (1959) sociološku imaginaciju ključna je konfrontacija sa dominantnom ideologijom koja proizvodi socijalne krivice, a sa druge, ključna je ponuda alternative: društvenih i institucionalnih mehanizama za njihovo savladavanje. Ako se oslonimo na istoriju, ona nudi brojne dokaze za važna pomeranja, tj. napredak u njoj, baš zahvaljujući njihovim utopijskim idejama i radu. Ali, pritom njihov rad nije moguće suziti na pojavu svakodnevnog aktivizma koji je sam sebi cilj. Tu prepreku (javni) intelektualci mogu da izbegnu jedino tako da u svom radu povezuju deskriptivne i diskursivne postupke koji predlažu konkretna rešenja.

Pritom javna sociologija, tj. kritički (refleksivni) sociolozi ne počinju od nulte tačke. Sa jedne strane, mogu da se oslone na bogatu tradiciju klasičnih socioloških doprinosa koji sintetizuju pomenutu deskriptivnu i kritičku (refleksivnu) produkciju znanja, a sa druge, u smislu relevantnosti i obostrane „primenljivosti”, sve je to povezano sa postojanjem zdravog i vibrantnog civilnog društva, bez kojeg bi sociologija doživela sudbinu alhemije. Sociologija je tako osposobljena za nastavak i nadgradnju svoje tradicije suprotstavljanja trgovinskom redukcionizmu i sveprisutnoj komodifikaciji (Buravoj 2013), koji prete da unište društvo, a u krajnjoj posledici i preživljavanje ljudske vrste. Na zajedničkoj tački kritike trgovinskog redukcionizma, koji je u poslednje dobre tri decenije vladavine neoliberalizma kulminirao u trgovinski fundamentalizam, našli su se klasični sociološki

mislioci, koji inače predstavljaju različita usmerenja unutar te nauke. Tu mislimo pre svega na Marksovu kritiku kapitalizma, Dirkemovu kritiku abnormalnih (sociopatoloških) oblika društvene podele rada, Veberovu kritiku racionalizma i Parsonsovu kritiku utilitarizma.

Ideja „javnih intelektualaca” je među nekim intelektualcima naletela na otpor i prigovore, kao da je reč o oksimoronu. Suprotna mišljenja se oslanjaju na tvrdnju da intelektualci ne mogu biti „javni”, jer ih time što jesu čini njihova distanca od javnog okruženja, bez koje bi ostali uskraćeni za svoju kredibilnost. Ulaskom u javnu sferu, oni se kompromituju kao intelektualci i kao naučnici. Sa druge strane, branioci „javnih intelektualaca” tvrde da definicija intelektualaca uključuje upotrebu intelektualnih resursa pri njihovom javnom angažovanju. Naime, ne postoji nešto što bismo nazvali „privatnim intelektualcem”. Pritom je sasvim logično da intelektualac svojim rečima i argumentima traži i poziva na javnost. Na kraju krajeva, ono po čemu se intelektualci razlikuju od naučnika je upravo to što intelektualci deluju prvenstveno u javnosti, tj. javno.

5. ČOMSKI: „ODGOVORNOST INTELEKTUALACA”

Iako se u vezi sa razumevanjem uloge intelektualaca kod Čomskog (1971) najčešće pominje njegova sintagma o „odgovornosti intelektualaca”, ovaj autor je pažljiv u njenoj preteranoj upotrebi. Razlog za to je na dlanu: pre svega opasnost zloupotrebe kod onih (država, autoritarni političari) koji žele na različite načine da ograniče njihovu slobodu i kritičko mišljenje. Pored toga, njihovu „odgovornost” nije moguće prenositi na oblasti na kojima, zbog kompleksne, kontingentne i fluidne prirode pitanja kojima se bave, nije moguće prognozirati, pa zato ni odgovarati za nenamerne, tj. negativne (štetne) posledice njihovih ideja i aktivnosti povezanih sa njima. Ako želimo biti pravedni prema Čomskom, o odgovornosti treba reći nešto više od gole i apstraktne zapovesti.

Zbog privilegovanog statusa u društvu i znanja kojim raspolažu, odgovornost intelektualaca nesumnjivo je mnogo veća od one koju bismo dali ljudima koji su za takvu privilegiju uskraćeni. Čomski na prvo mesto postavlja poštenje, što znači odgovornost intelektualaca da govore (i pišu) istinu i da raskrinkaju laži. Ne samo političarima, već i drugima, intelektualci često moraju reći ono što ljudi ne vole da čuju. Čomski, koji je često i na lični rizik branio radikalna nacionalna/nacionalistička kretanja u trećem svetu, takođe nije skrivao to da pritom nije imao nikakve iluzije o njihovim manama i stranputicama. Na jednom susretu s palestinskim intelektualcima je, na primer, Palestinsku oslobodilačku organizaciju (PLO) označio kao terorističku. Onaj deo intelektualne elite, koji služi svakoj eliti na vlasti, u suštini se postavlja na antiintelektualni stav. Isto važi, po njegovom, i za

intelektualce koje isključivo zanima potčinjavanje masovnim medijima i neprestano dobijanje njihove pažnje, tj. naklonjenosti. U jednom razgovoru Čomski je rekao da ne pravi razliku između radnika ili seljaka negde u Kentakiju ili novinara. Sebe ne smatra harizmatičnim i uzvišenim govornikom, a još manje želi da preobradi svoje slušaoce/čitaoce. Njegov cilj je da ljude informiše i da ih dovede do toga da sami razmisle o tome šta je istina, tj. šta je u redu.

Kako navodi Barski (2007, 320–321), Čomski najviše ceni intelektualce i saraduje sa intelektualcima koji se ne plaše ličnog rizika kada istražavaju u svom ličnom uverenju. U tom smislu, „odgovornost intelektualaca” uključuje i tu osobinu da su skromni i da su svesni ograničenja, pri čemu misli pre svega na jake interese u pozadini društvenog odlučivanja, na koje nailaze u svom radu. Važan deo njihovih zalaganja mora biti usmeren u stvaranje uslova u njihovom društvenom okruženju (civilno društvo), u kojem će se čuti reč javnih intelektualaca i da će ona igrati ulogu katalizatora društvenih promena. Pritom, Čomski nije zarobljenik neke rigidne definicije intelektualaca, a posebno ne onih koje je moguće uvrstiti u „mainstream”. Svaka dovoljno široka definicija, ako je ona uopšte potrebna, po njegovom, morala bi poštovati realne efekte i rad pojedinaca koji stoje iza svog uverenja i rade u svom društvenom okruženju, često ne pod svetlošću medijskih reflektora, i čije porodice zajedno sa njima preuzimaju ozbiljan rizik i plaćaju za njih znatnu cenu (ona uključuje fizički i psihički napor).

Čomski je zabrinut nad činjenicom da se, osim časnih izuzetaka, mnogo intelektualaca zadovoljava elitističkom ulogom „sekularne duhovnosti”, što predstavlja slavljenje državne religije, skrupulozno sticanje profita i obožavanje takozvanog slobodnog preduzetništva. U SAD, gde je, po njegovom mišljenju, ta uloga u poređenju sa intelektualcima u Evropi još očiglednija, liberalno usmereni intelektualci i ne skrivaju da preuzimaju ulogu propagandista države time što mnogi među njima, neposredno ili posredno, brane stav da demokratiji koristi ako ljudi za njihovo dobro žive u neznanju. U više svojih drugih dela, Čomski se – zajedno s Hermanom (1988) – detaljnije bavio paradoksom da je „dobrovoljno potčinjavanje”, oslonjeno na dirigovanu „produkciju saglasnosti”, ali od strane najuticajnijih i najimućnijih interesa (korporacija), uopšte moguće u društvu koje se smatra netotalitarnim kakvo je američko.

Javno delovanje intelektualaca njih izlaže različitim ličnim diskreditacijama od strane čuvara političke ortodoksnosti. Pritom su najčešće pri ruci napadi na njihov karakter (lični značaj), njihove životne izbore i stil, i čak upozorenja da je reč o duševno obolelim osobama. Nažalost, takvi slučajevi se nisu završili zajedno sa propašću Sovjetskog Saveza u kojem su kritičare (disidente) zatvorili u psihijatrijske ustanove, već se sa sličnim primerima

prakse, mada ne sa zatvaranjem, susrećemo u demokratijama koje se nude kao uzorne. Poznat je primer Danijela Elsberga koji je objavom *Pentagon Papers* razotkrio najmračnija i najkriminalnija gledišta američkog rata u Vijetnamu, čemu je za vreme predsednika Niksona sledila „kazna”: razotkrivanje Bele kuće da su njeni službenici pokušali nezakonito da se dokopaju Elsbergovog dosijea kod njegovog psihijatra.

Na sličan način su u poslednje vreme komentatori, koji su usaglašeni sa zvaničnom američkom politikom, opisivali Bredlija, tj. Čelzi Meninga i Džulijana Asanža kao duševno nestabilne osobe. Dobitnika Nobelove nagrade iz oblasti ekonomije Pola Krugmana, koji je nemilosrdni kritičar zvanične ekonomske politike (naročito društveno i ekonomsko rušilačke politike štednje), takođe iz istih krugova – kritika ograničena na *ad personam* – demonizuju na različite načine, da nastupa sa agresivnim stavovima, da ne poštuje integritet onih koje kritikuje, sve u svemu, da je reč o osobi čiji argumenti nisu verodostojni. Najteže kritike ili bolje reći napade doživljava Noam Čomski. Na njega se svalilo sve moguće: od osuda da je zbog svojih kritičkih stavova prema izraelskoj državi antisemita i Jevrejin koji „mrzi samog sebe” i praktično piše iz „pakla” bez svake nade; dalje „alfa mužjak koji želi po svaku cenu da pobedi i pritom koristi najsirovije (!) i do kraja pojednostavljene argumente”, na kraju još i to da njegov više od šest decenija dug rad nije ni u čemu doprineo potrebnim promenama u svetu itd. Istina je, naravno, suprotna. Na svetu bismo teško našli intelektualca koji je kao Čomski uticao na političko razmišljanje ljudi o političkim pitanjima, a pre svega o krivicama i kršenju ljudskih prava, i u vezi sa tim ih pozivao na državljansku angažovanost. Većina takvih kritičara ne skriva svoje otvorene namere da tog uticajnog mislioca treba utišati.

6. „ISTORIJSKA REZONANTNOST” INTELKTUALACA U STRUKTURNO IZMENJENOM DRUŠTVU

Oba razmatrana koncepta koji očekuju, tj. nalažu intelektualcima kritičko društveno angažovanje izričito se protive tvrdnjama da su sa nastupom „kraja ideologije” (Bel) i „kraja istorije” (Fransis Fukujama) praktično otklonjeni sociološki razlozi za njihovo izloženo javno delovanje. Džejkobi (1987, 2010, 2012), koji inače ne veruje da je bilo kada postojalo „zlatno” doba za intelektualce, još je radikalniji kad piše o „poslednjim intelektualcima”, o „svetu bez intelektualaca”, o „lošim intelektualcima” i sl. koje prate zamerke konzervativaca, da oni ne razumeju „genijalnost tržišta”, da su „elitistični” i pored toga ne poznaju ili jednostavno ignorišu empirijske činjenice. U Velikoj Britaniji, a i u Sjedinjenim Američkim Državama snažno je ukorenjeno saznanje da je o pravim intelektualcima moguće

govoriti u stranim kulturama, na primer u Francuskoj. U prvoj pomenutoj državi su filozof A. J. Ajer i Džordž Orvel čak postavili pod znak pitanja sam koncept intelektualca.

Ako nestanu intelektualci, postavlja se pitanje ko će usmeravati javno mnjenje. Franc (2007, 102) podseća na odgovor Fridriha fon Hajeka, koji svojim beskompromisnim odbijanjem ekonomskog planiranja potvrđuje da se prava sloboda zasniva na intelektualnoj skromnosti u korist „superiorne inteligencije tržišta i na njemu formiranih cena”. Uz to, Franc dodaje upozorenje Karla Polanijija, da je redukovanje intelektualaca na eksperte sa ciljem obezbeđivanja optimalne slobode u stvari utopijski ideal, koji nameće osoba koja ne može pobeći od toga da sama nosi (javno) breme intelektualca.

Intelektualci, po Džatu (Judt 2012), ne bi smeli da iznevere taj izbor njihovog javnog delovanja koji je „istorijski rezonantan” i koji kao takav obezbeđuje njihov uticaj u društvu (Morali bi da prihvate to breme.). Zauzimanje za završetak ili bar postepeno otklanjanje erozije demokratije i ljudskih prava ostaje i dalje velika prilika, izazov i odgovornost. Kad je reč o demokratiji, možemo da učimo od starih Grka koji su znali da je veća verovatnoća da će demokratija umesto totalitarizmu, autoritarizmu ili oligarhiji podleći korumpiranoj varijanti sebe same. U tom smislu bi intelektualci trebalo da ispune veliku društvenu provaliju između onih koji vladaju i onih kojima se vlada.

U „vremenu kraja” (Kingsnorth 2013), posle pada Berlinskog zida (1989) i sloma državnih socijalističkih sistema, kao što zaključuje predsednik Irske, sociolog i pesnik Majkl D. Higin (2012), ostvarila se utopijska distopija desnice: političari, a posledično i uložnici javnih intelektualaca je sada, u skladu sa učenjem Fridriha fon Hajeka i Karla Popera, preostala samo još uloga koja je podređena radu neregulisanog slobodnog tržišta. Pritom se intelektualci više ne pitaju da li je nešto dobro ili loše, već da li nešto funkcioniše (efikasnost) ili ne funkcioniše (neefikasnost). Higin (ibid.) upozorava da smo u toj vezi prevideli poruku Bertranda Rasla u knjizi pod naslovom *Power: A New Social Analysis*, koju je izdao 1938, o čemu je takođe i predavao dve godine ranije, u kojoj je prognozirao manipulaciju političara masom, tj. njihovim kolektivnim dirigovanjem: „Ako sakupite masu, a naročito, ako pritom svira muzika, možete da je ubedite u bilo šta”.

Po Higinu, danas smo se našli u intelektualnoj krizi, koja je dosta ozbiljnija nego što se može reći za ekonomsku, tj. finansijsku krizu. Higin sa tim u vezi pominje kanadskog filozofa Čarlsa Tejlora da, s obzirom na katastrofalno stanje, koje se tiče društva i njegove socijalne kohezije, nema ništa iracionalnije od neregulisanog slobodnog tržišta. Posledica toga je ukidanje produktivnog suživota između države i njenih državljana, a u

krajnjoj posledici prelazi u negiranje javne sfere u korist ničim ograničene vladavine slobodnog tržišta – a to povlači sa sobom i postepeno otklanjanje demokratije. Lilegard i Samalavičius (2012), pored toga, šire odgovornost za intelektualnu krizu i na konformizam intelektualaca, tj. zloupotrebu kritičkog mišljenja, koja se otkriva u rastućem i modnom relativizmu. Ovde možemo da uvrstimo i one intelektualce koji sebi stavljaju masku „levičarskog” ili „desničarskog” idealizma, da bi izbrisali svoje bezobzirno i nesvesno praćenje isključivo sebičnih (materijalnih ili statusnih) koristi.

Današnju ulogu intelektualaca nije moguće zamisliti mimo projekta prosvetljenja, tj. prevazilaženja njihovog specifičnog (profesionalnog) iskustva razumom, racionalnošću, naukom i slobodom. Tek ako su vezani za ta univerzalna načela, intelektualci mogu, kako tvrdi Burdje (Bourdieu 1988), da govore i deluju u ime celog društva – „društvena svest” i da na taj način izbegnu partikularistička iskušenja, na koje je upozoravao Benda. Strukturalne društvene promene, koje možemo da prepoznamo u marketizaciji, profesionalizaciji i institucionalizaciji intelektualnog života (Furedi 2006, 38, 43), doprinose sutonu tradicionalnog kritičkog intelektualca, iako ne i njegovom konačnom „kraju”, kao što se plaše jedni, a nadaju drugi – i jedni i drugi iz intelektualnih redova.

Takav „kraj” moramo u tom smislu razumeti i kao priliku za pronalaženje nove uloge za intelektualce u „trgovinski” dirigovanom i strukturno prerađenom društvu. U vreme kada za obrazovanje, znanje i intelektualni rad još uvek postoji velika potražnja, čak veća nego ikada ranije, tako i nada stoji na realnom tlu. Jedna od poslednjih ponuda na intelektualnom „tržištu”, koja opravdava taj optimizam, verovatno je razvojna paradigma „javnog intelektualca”, ako pozajmimo Baumanove reči (1987) – onog koji uspe ponovo da zanjiše istorijsko klatno „intelektualca – interpreta” ka „intelektualcu – zakonodavcu”. Najubedljiviji znak u tom smeru je kada su intelektualci svesni svoje odgovornosti prema društvu i, u skladu sa tim, saznanjem prihvataju izazov uticaja i formiranja javnog mnjenja.

LITERATURA

- Barsky, Robert F. 2007. *The Chomsky Effect – A Radical Works Beyond the Ivory Tower*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Bauman, Zygmunt. 1987. *Legislators and Interpreters: On Modernity, Postmodernity and Intellectuals*. Cambridge: Polity Press.
- Bell, Daniel. 1960. *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. New York: The Free Press.
- Benda, Julien. 1959. *The Betrayal of the Intellectuals*. Boston, Mass.: The Beacon Press.

- Bourdieu, Pierre. 1988. *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Burawoy, Michael. 2007. "Private Troubles and Public Issues". In: A. Barlow (ed.). *Collaborating for Social Justice*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Burawoy, Michael. 2013. "Epilogue: The Future of Sociology". In: R. Brym (ed.). *New Society*. Toronto: University of Toronto Press.
- Carlyle, Thomas. 1993/1841. *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History*. Berkeley: University of California Press.
- Chomsky, Noam. 1971. *American Power and the New Mandarins*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Chomsky, Noam, in Edward S. Herman. 1988. *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon Books.
- Franz, David. 2007. "Intellectuals and Public Responsibility". *The Hedgehog Review*, 9 (1): 98–104.
- Furedi, Frank. 2006. *Where Have All the Intellectuals Gone?* London: Continuum.
- Gattone, Charles F. 2006. *The Social Scientist as Public Intellectual: Critical Reflections in a Changing World*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Goldstein, Evan R. 2013. "The Would-Be Philosopher-King". *The Chronicle of Higher Education*; dostupno na: <http://chronicle.com/article/The-Would-Be-Philosopher-King/142715/>
- Gouldner, Alvin W. 1979. *The Future of Intellectuals and the Rise of New Class*. London: Macmillan Press.
- Gutting, Gary. 2011. "Intellectuals and Politics". *The New York Times* (december 7).
- Hall, Stuart, in Alan O'Shea. 2013. "The Danger of Common Sense. Open Democracy"; dostupno na: <http://www.opendemocracy.net/ourkingdom/stuart-hall-alan-oshea/danger-of-common-sense>
- Higgins, Michael D. 2012. "Public Intellectuals and a Democratic Crisis"; dostupno na: <http://www.president.ie/index.php?section=5&speech=1068&lang=eng>
- Hobsbawm, Eric. 2014. "The Paradox of Public Intellectuals". *The Chronicle of Public Higher Education*.
- Jacoby, Russell. 1987. *The Last Intellectuals: American Culture in the Age of Academe*. New York: Basic Books.
- Jacoby, Russell. 2010. "Why Intellectuals Are All Bad". *The Chronicle of Higher Education*.
- Jacoby, Russell. 2012. "Dreaming a World With No Intellectuals". *The Chronicle of Higher Education*; dostupno na: <http://chronicle.com/article/article-content/132813/>
- Judt, Tony. 2012. "On Intellectuals and Democracy". *The New York Review of Books*; dostupno na: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2012/mar/22/intellectuals-and-democracy/>

- Kingsnorth, Paul. 2013. "The Age of Endings. Transformation"; dostupno na: <http://www.opendemocracy.net/print/74572>
- Konrád, George, in Ivan Szelényi. 1997. *The Intellectuals on the Road to Class Power*. Brighton: The Harvester Press.
- Keucheyan, Razmig. 2014. "How to break the stranglehold of academics on critical thinking". *The Guardian* (january 2).
- Lillegard, Norman, in Almantas Samalavicius. 2012. "Ideology or Truth? The Uses and Abuses of Critical Thinking". *Eurozine*; dostupno na: <http://www.eurozine.com/articles/2012-11-07-lillegard-en.html>
- Mannheim, Karl. 1936/1929. *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*. New York: Harcourt, Brace.
- McGowan, John. 2007. "The Intellectual's Responsibilities". *The Hedgehog Review*, 9 (1): 47–60.
- Mills, C. Wright. 1959. *The Sociological Imagination*. London: Oxford University Press.
- Müller, Jan-Werner. 2012. "The Failure of European Intellectuals". *Eurozine*; dostupno na: <http://www.eurozine.com/articles/2012-04-11-muller-en.html>
- Nietzsche, Friedrich. 1956. *The Birth of Tragedy and the Genealogy of Morals*. New York: Doubleday.
- Posner, Richard. 2003. *Public Intellectuals – A Study in Decline*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rizman, Rudi. 2012. "Missing in Democratic Transition: Intellectuals". In: L. Donskis (ed.). *Yet Another Europe after 1984 – Rethinking Milan Kundera and the Idea of Central Europe*. Amsterdam: Rodopi.
- Russell, Bertrand. 1938. *Power: A New Social Analysis*. London: Allen & Unwin.
- Shils, Edward. 1972. *The Intellectuals and the Powers and Other Essays*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sowell, Thomas. 2012. *Intellectuals and Society*. New York: Basic Books.

SUMMARY

ON (IR)RESPONSIBILITY OF INTELLECTUALS

Drawing on the classification of the roles of intellectuals, the author focuses on the issue to whom and for whom intellectuals are investing their voice. The article discusses several critical issues: firstly, the issue of a gap between theoretical knowledge and practical competences, secondly, the concept of public intellectual, thirdly, Chomsky's paradigm of the responsibility of intellectuals, and fourthly, the historical resonance of intellectuals in the neoliberal imagined society. The author opposes the views that the end of history and the end of ideology terminated the salient role of intellectuals and alternatively builds his argument on their manifold and multiple commitments in the spheres of civil society. The neoliberal order invites in this regard a number of challenges and responsibilities: an opportunity to open up new opportunities for the roles of intellectuals in the imposed market-managed and consequentially structurally changed society. Intellectuals at this very historical moment should turn from mere interpreters to legislators, as Zygmunt Bauman expects them to.

KEY WORDS: Intellectuals, ideology, responsibility, Zygmunt Bauman.